

3. Сокурєнко В. Г. Правове почуття / В. Г. Сокурєнко // Вісник Львівського університету. – 1994. – Вип. 31. – С. 7-10.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2009. – 713 с.
5. Санникова О. П. Феноменология личности / О. П. Санникова // Избранные психологические труды. – Одесса : СМІЛ, 2003. – С. 63-69.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підруч. / С. С. Сливка. – 3-тє вид. – К. : Атіка, 2010. – 296 с.
8. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : [монографія] / І. Ф. Аршава. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – 336 с.
9. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : [монографія] / С. Д. Гусарєв. – К. : Знання, 2005. – 375 с.
10. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві : антрополого-комунікативний підхід до аналізу : [монографія] / С. В. Бобровник. – Київ : Юрид. думка, 2011. – 383 с.

Билозєров Е. В. Эмоциональные состояния в сфере осуществления юридической деятельности.

В статье рассматриваются эмоциональные состояния в сфере осуществления юридической деятельности. Исследованы различные проявления правовых эмоций в процессе реализации полномочий юриста, а также рассмотрены виды и функции правовых чувств. Значительное внимание уделено взаимосвязи уровня выраженности эмоциональности и психологических особенностей саморегуляции юристов в сфере осуществления юридической деятельности.

Ключевые слова: эмоциональные состояния, эмоциональность, правовые эмоции, правовые чувства, юридическая деятельность.

Belozerov E. Emotional state in the area of legal activity.

The article examines emotional states in the area of legal activity. Different legal expressions of emotions in the process of powers realization of the lawyer, the types and functions of the legal sense are examined. Special attention to the relationship of the severity of emotional and psychological characteristics of self-regulation of lawyers in the area of legal activity is paid.

Keywords: emotional states, emotional, legal emotions, legal sense, legal activities.

УДК 34.021-044.247(477:4)

Кархут О. Я.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Статтю присвячено розкриттю сутності принципу верховенства права, як основоположної засади у формуванні конституційного ладу держави у контексті європейської інтеграції. Досліджено європейські погляди на принцип верховенства права, як на один із найважливіших європейських принципів. Враховуючи набуття європейського досвіду, під верховенством права запропоновано розуміти правовий принцип, що сформувався під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів. Він покликаний забезпечувати захист визначених прав, основних свобод та законних інтересів людини і

громадянина в суспільстві у взаємовідносинах з органами державної влади, рівність усіх суб'єктів права перед законом.

Ключові слова: *верховенство права, правова держава, євроінтеграція, публічна влада, закон, справедливість.*

Одним з основоположних принципів правової, демократичної держави є принцип верховенства права, він лежить в основі її розбудови, а саме у напрямку підвищення соціальних цінностей, забезпечення економічної стабільності, можливості реалізації основних прав і свобод людини і громадянина. Принцип верховенства права настільки важливий та необхідний в державі, що знаходить своє відображення в Конституції України, а саме в статті 8. Хоча дана норма прямо не розкриває його змісту, але безпосередньо вказує на те, що саме верховенство права як заперечення свавільної влади є ще одним конституційним принципом легітимності публічної влади.

Взагалі дослідження верховенства права, його змісту та суті в процесі сучасного правового реформування є досить актуальним. Проблематиці верховенства права останнім часом науковці почали приділяти пильний інтерес. Зокрема у цьому напрямку плідно працювали В. Зайчук, Т. Багрій, С. Головатий, М. Костицький, Л. Парашук, О. Савченко, В. Кампо, В. Сіренко, Ю. Тодика, В. Шаповал та ін. Значний внесок у дослідження такого явища як принцип верховенства права внесли П. Рабінович, який проаналізував тлумачення принципу верховенства права запропоноване Конституційним Судом України; М. Козюбра дослідив принцип верховенства права в теорії та практиці сучасної України загалом і в конституційній юрисдикції; принцип верховенства права в контексті державного управління проаналізував С. Шевчук верховенство права як конституційний принцип правосуддя розглядала М. Патеї-Братасюк; колективну монографію “Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії” підготували науковці Інституту держави та права ім. В. Корецького [1].

Враховуючи наукові надбання у дослідженні принципу верховенства права, все ж вважаємо, що означена проблематика не повністю вивчена і потребує додаткового опрацювання та отримання нових результатів. Уявляємо доцільним і маємо за мету розглянути європейські погляди на принцип верховенства права, адже не існує серед вчених єдиної точки зору з приводу цього поняття.

На “подвійне” значення принципу верховенства права вперше звернув увагу відомий англійський правознавець А. Дайсі, у своїй праці “Вступ до науки конституційного права” [2], адже, саме в цій роботі принцип верховенства права отримав перше доктринальне тлумачення. А. Дайсі розрізняв три близькі за своєю суттю концепції: панування права, коли людина може бути притягнута до відповідальності лише у разі прямого порушення закону; верховенства права: кожна людина незалежно від свого матеріального становища, соціального статусу, посади рівна перед законом – це означає, що до людини незалежно від її посади та умов застосовується загальний закон; панування духу законності: зміст Конституції відповідає принципу верховенства права.

А. Дайсі, здійснюючи характеристику “політичних інститутів Англії” та запроваджуючи поняття “the rule of law”, зазначав, що однією з головних ознак “політичних інститутів Англії” було “панування rule, або верховенство (supremacy) права (law)”. Він стверджував, що під поняттям “supremacy of law” (“верховенство

права”) слід розуміти “гарантію, надану англійською конституцією правам особи” [2]. У своїх дослідженнях Дайсі використовував одразу три слова-синоніми, для того, щоб довести, що англійські “політичні інститути” мають свої особливості, адже, як він зазначав їм було характерне, “rule, prédominance or supremacy of law”, українською мовою це – “панування, домінування або верховенство права” [3].

Таким, чином аналізуючи думку англійського вченого А. Дайсі, можемо зауважити, що він намагався розкрити нам свою концепцію з різних позицій, хоча зазначені слова панування, домінування, верховенство і є синонімами, але вони несуть певну специфічну характеристику, і доповнюють один одного, отже, він хотів звернути увагу на те, що саме англійські “політичні інститути” наділені такою особливістю. Також, на основі концепції А. Дайсі сутність принципу верховенства права, можна виразити в таких положеннях: 1) це забезпечення прав та основоположних свобод людини; 2) це презумпція невинуватості; 3) це юридична рівність усіх осіб незалежно від соціального, майнового статусу, релігійних уподобань та ін. 4) це судовий механізм реалізації та захисту прав людини.

Отже, верховенство права – це сукупність найважливіших соціальних і правових цінностей, набутих в процесі суспільного розвитку, які необхідні людині для забезпечення гідного життя, розвитку своєї особистості, для того, щоб вона відчувала себе повноправним членом громадянського суспільства.

Слідом за основоположником концепції верховенства права А. Дайсі, заговорили про послаблення позицій верховенства права на Заході, а також і про його повний занепад. “Формальна рівність перед законом, – писав один із послідовників А. Дайсі, англійський правознавець Ф. Хайек, – суперечить, а насправді є несумісною з будь-якою діяльністю влади, спрямованої на забезпечення матеріальної чи реальної рівності різних людей, будь-яка політика, спрямована безпосередньо на реальне досягнення ідеалу справедливості в розподілі, має вести до руйнування верховенства права” [4, с. 87-88]. Виходячи з концепції А. Дайсі, рівність перед законом є одним із аспектів принципу верховенства права, та однією з умов його існування. У словосполученні верховенство права, право є природнім, і пронизане справедливістю та містить норми моралі, воно не створене державою. Отже право настільки природне, наскільки права людини, які не встановлюються, а визнаються та гарантуються Конституцією України. Людина стоїть в центрі всіх суспільних відносин, її права та інтереси, становлять соціальну цінність в державі, тому всі як державні так і публічні інститути покликані забезпечувати належне дотримання основних прав та інтересів людини, та їхню безпосередню реалізацію. Так, замислюючись про це, варто сказати, що між верховенством права та соціальною державою не усунено суперечностей й донині. Формальна рівність перед законом, саме та, яка нормативно закріплена у правових актах, а щодо реальності, то нажаль, вона далека від ідеалу і не завжди відповідає нормативно-правовим приписам.

Позиція більшості вчених полягає в тому, що “розвиток доктринальних уявлень про зміст принципу верховенства права необхідно розглядати у тісному взаємозв’язку з особливостями розвитку національних правових систем”, а також з урахуванням євроінтеграційних та глобалізаційних аспектів “розуміння концепції та принципу верховенства права”. Саме у такий спосіб і формується “сучасне розуміння принципу верховенства права у європейській юридичній думці” [5, с. 47, 51, 53].

Так, сучасне доктринальне розуміння принципу верховенства права знаходить своє відображення у працях відомих західних вчених, таких як Ж. Раз, М. Фромонт, Ю. Шварце, Р. Феллон та інші, які виділяють три основні підходи до тлумачення змісту принципу верховенства права: 1) формальне; 2) матеріально-правове; 3) функціональне.

1) Формальний підхід ґрунтується на аналізі нормативного закріплення принципу верховенства права в цілому та аналізі окремих критеріїв дотримання принципу верховенства права. Зокрема, до таких критеріїв у європейських країнах відносяться: формальна незалежність та безсторонність судової гілки влади; офіційно встановлений порядок прийняття законів; відсутність законів, які застосовуються тільки до окремих груп, класів осіб; відсутність зворотної сили законів; положення про судовий нагляд за діяльністю уряду [6].

2) Матеріально-правовий підхід керується моральними уявленнями про належну правову систему та вимірює верховенство права відповідно до того, наскільки вдало за отриманими оцінками певна система досягає цього ідеалу. Наприклад, відомий європейський дослідник Р. Феллон зазначає, що більшість сучасних концепцій верховенства права визначають три основні “цінності та цілі, яким має слугувати верховенство права: захист від анархії та війни усіх проти усіх; надання можливості людям планувати свою діяльність з розумною впевненістю, що вони можуть передбачити наперед наслідки різних дій (мається на увазі, в першу чергу дії органів публічної влади); гарантії від принаймні деяких видів само розсуду (свавілля) державних посадовців” [6].

3) Функціональний підхід щодо визначення верховенства права подібний до матеріально-правового (сутнісного) визначення, але зосереджується головним чином на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують певні функції – наприклад, це заборона прийняття урядових рішень на власний розсуд та забезпечення передбачуваності юридичних рішень. Одним з прикладів такого підходу можна навести суспільство, в якому наявна невелика або відсутня можливість прийняти рішення на власний розсуд, має високий рівень верховенства права, в той час як суспільство, у якому більша частина рішень приймається на власний розсуд, має мінімальний рівень верховенства права [7].

Осмислення зазначених вище підходів щодо розуміння змісту, сутності та можливості застосування принципу верховенства права ґрунтується на таких передумовах: 1) роботи вітчизняних вчених, які присвячені дослідженню змісту принципу верховенства права з погляду теорії юридичного позитивізму, не в повній мірі розкривають його сутність. Намагання окремих учених з'ясувати зміст принципу верховенства права через етимологічний аналіз усталеного у вітчизняній практиці лексикологічного розуміння окремих складників цього поняття є неуспішним; 2) у конституційній правовій науці принцип верховенства права переважно вживається в контексті визначення, встановлення та реалізації прав і свобод людини. Незважаючи на такий підхід потребує уточнення, а також розмежування зміст принципу верховенства права і категорій, що належать до теоретико-правового інституту прав людини, а також міжнародно-правового інституту захисту прав людини [8, с. 34].

Розглянуті підходи мають право на існування та потребують подальшого розвитку, адже традиція застосування принципу верховенства є не досить виваженою та тривалою для впровадження його в юридичну практику. Необхідно зауважити, що

сучасне розуміння принципу верховенства права у західній юридичній науці втрачає риси абстрактної моделі, яка була характерна античним філософським визначенням. Почала вимальовуватися тенденція до деталізації тих принципів, через які ідея верховенства права має отримати конкретні практичні напрямки її реалізації.

Можемо зауважити, що верховенство права стало надбанням не тільки європейської цивілізації, адже імплементація його у вітчизняну систему відбувається й до сьогодні. У Декларації демократичних цінностей, підписаній представниками сімох найпотужніших світових демократій, воно згадується першим. “Ми віримо у верховенство права, – йдеться в ній, – яке поважає і захищає без страху й упередження права і свободи кожного громадянина та забезпечує основу умов, в яких людський дух має розвиватись вільно і різнобічно” [9, с. 9].

Свої погляди щодо тлумачення змісту принципу верховенства права висловлюють і наші вітчизняні вчені. Так, П. Рабінович відзначає: “під верховенством права слід розуміти всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей” [10, с. 341]. М. Козюбра з приводу цього стверджує, що принцип верховенства права може бути розкрито тільки за умови дотримання певних гносеологічних позицій щодо права: по-перше, повинно мати місце розрізнення права і закону; по-друге, право слід розглядати не як акт державної влади, а як соціальний феномен, пов'язаний з такими категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм; по-третє, право має розглядатися у нерозривній зв'язці з правами людини [11, с. 18]. Що стосується третьої позиції, то з приводу цього висловлює свою думку і С. Головатий: “верховенство права – це ідея виключно природного права, доктрини природного права, тобто – ідея, яка виникла на визнанні одного факту: людина як істота природи з'являється на світ з певними правами і свободами, яких їй ніхто не дає і ніхто не має права від неї відібрати. І ці права та свободи називаються основоположними, які є невідчужуваними” [12, с. 87].

Таким чином, як ми бачимо кожен автор по-різному розтлумачує принцип верховенства права, це говорить про те, що між науковцями точиться дискусія, яка робить проблему верховенства права актуальною, необхідною в подальшому дослідженні.

Принцип верховенства права закріплений в багатьох конституціях європейських країн, тому він має міжнародно-правовий характер, його стрімке поширення припадає на середину ХХ ст. Положення щодо дотримання принципу верховенства права знаходять своє відображення у міжнародних договорах, деклараціях, хартіях, статутах та інших документах міжнародних організацій. Принцип верховенства права на сьогоднішній день не обмежується межами національної правової системи. Він зазнав певних трансформацій та став стрімко застосовуватися європейськими організаціями, набув міжнародного характеру. Важливим моментом є й те, що принцип верховенства права отримав міжнародне визнання і є європейським принципом. Підтвердження тому можемо навести Статут Ради Європи, де в статті 3 зазначається, що “Кожний член Ради Європи обов'язково має визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією...”, але як ми бачимо вказане твердження не надає повноцінного тлумачення змісту принципу верховенства права, ми можемо тільки припускати, що мова йшла про нерозривність верховенства права із правами людини, забезпечення

їхньої реалізації та належного дотримання усіма органами влади, а також із тими основними принципами, які стали в основі створення Ради Європи. Приєднання України до Статуту Ради стало знаменною подією для держави, адже Україна згодом стала повноправним членом Ради Європи і тим самим зобов'язалась виконувати всі приписи, які зазначені в Статуті, а особливо визнати принцип верховенства права, що сприяло імплементації даного принципу в українському праві.

Узагальнюючи вищевикладене, та здійснивши аналіз категорії “принцип верховенства права” в сучасних європейських джерелах, вважаємо, що його слід розуміти в контексті правового принципу, сформованого під впливом глобалізаційних, міжнародних та європейських інтеграційних процесів, що покликані забезпечувати захист визначених прав, основних свобод та законних інтересів людини і громадянина в суспільстві у взаємовідносинах з органами державної влади, рівність усіх суб'єктів права перед законом, верховенство закону в системі актів законодавства країни. Адже, саме врахування аспектів значення принципу верховенства права надасть можливість здійснити подальшу демократизацію правової системи України, реформування системи законодавства України, вдосконалення взаємовідносин з органами державної влади з метою забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина. Однією із головних ознак принципу верховенства права є його засадничий характер, так як він є фундаментальним принципом для побудови правової системи не тільки нашої держави, а й європейської правової системи.

Використані джерела:

1. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у двох книгах / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; [ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (голова)] / Книга друга: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Конус-Ю, 2008. – 314 с.
2. *Dicey A.* Introduction to the Study of the Law of the Constitution / A. Dicey. – Indianapolis : Liberty Classics. – UNITED KINGDOM, 1982. – 435 p.
3. *Дайси А. В.* Основы государственного права Англии: Введение в изучение английской конституции / А. В. Дайси. – М., 1907. – С. 211.
4. *Hayek F.* The Road to Serfdom. / F. Hayek. – Chicago. – 1944. – P. 87-88.
5. *Пухтецька А. А.* Європейський адміністративний простір і принцип верховенства права : монографія / А. А. Пухтецька ; відп. ред. В. Б. Авер'янов. – К. : Вид-во “Юридична думка”, 2010. – 140 с.
6. *Richard H. Fallon, Jr.* “The Rule of Law” as a Concept in Constitutional Discourse, 97 Col. Rev. 1, 8-9. – 1997.
7. Rule of Law in Western Thought [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.web.worldbank.org.
8. *Пухтецька А. А.* Принцип Верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства / А. А. Пухтецька // Вісник національної академії наук України. – 2010. – № 3. – С. 33-43
9. Declaration of Demokratie values. Washington Post. 9 June 1984. A 14 // Таманага Браян. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія. – К., 2007.
10. *Рабінович П. М.* Верховенство права / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія. – Т. 1. – К., 1998. – С. 341-342.
11. *Козюбра М. І.* Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика / М. І. Козюбра // Українське право : матеріали міжнародної конференції “Верховенство права: питання теорії та практики” – 2006. – № 1. – С. 15-23.
12. Головатий С. П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти / С. П. Головатий // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 85-90.

Кархут О. Я. Принцип верховенства права в контексте євроінтеграції.

Стаття посвячена раскрытию сущности принципа верховенства права, как основополагающей основы в формировании конституционного строя государства в контексте европейской интеграции. Исследованы европейские взгляды на принцип верховенства права, как на один из важнейших европейских принципов. Учитывая достижения европейского опыта, под верховенством права предложено понимать правовой принцип, сформировавшийся под влиянием глобализационных, международных и европейских интеграционных процессов. Он призван обеспечивать защиту определенных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в обществе во взаимоотношениях с органами государственной власти, равенство всех субъектов права перед законом.

Ключевые слова: верховенство права, правовое государство, евроинтеграция, публичная власть, закон, справедливость.

Karkhut O. Principle of the rule of law in the context of European integration.

The article is devoted to the essence of the rule of law as fundamental principles in the formation of the constitutional order of the state in the context of European integration. Analyzed European views on the rule of law as one of the most important European principles. Given the heritage of European experience under the rule of law prompted understand the legal principle that was formed under the influence of globalization, international and European integration processes. It aims to ensure the protection of certain rights, fundamental freedoms and legal interests of human and civil society in relations with the government, equality of rights before the law.

Keywords: rule of law, legal state, European integration, public authorities, law, justice.

УДК 34.01-027.21(092)

Костицький В. В.
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
професор кафедри теорії держави та права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

**ПРО ЗНАЧЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ЄВГЕНА ЕРЛІХА
У РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ**

Стаття присвячена проблемам пошуків праворозуміння як теоретико-методологічної основи розвитку права в умовах утвердження демократичних цінностей суспільного життя та формування нових цивілізаційних відносин, участі громадянського суспільства у правотворчій та практичній політико-правовій практиці, що обумовлює потребу у покликанні до теорії та практики державотворення творчості таких видатних вчених, як Євген Ерліх. Мова тут йде про його теорію “живого права” як одного із основних положень соціології права Євгена Ерліха.

Ключові слова: Євген Ерліх, соціологія права, “живе право”, вплив суспільства на правотворення, партнерство суспільства і держави.

В сьогоденнішньому світі правова наука шукає нові методологічні основи праворозуміння. Теоретична спадщина визначних вчених тут може служити певним дороговказом. Значна роль у пошуках оптимуму сучасного праворозуміння належить творчій спадщині видатного вченого Євгена Ерліха. Ключове місце, яке він відводив поняттю «живого» права, переконує нас, що так чи інакше його світогляд має системний характер, акумулює досягнення європейської науки ХІХ–ХХ століть та